

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (1), 297-314

Geliş Tarihi:29.04.2020 Kabul Tarihi:24.06.2020

Yayın: Ocak-Haziran 2020 Yayın Tarihi:30.06.2020

<https://doi.org/10.30561/sinopusd.729045>

<https://dergipark.org.tr/sinopusd>

AVRUPAMERKEZCİ YÖNETİM BİLİMİ PARADİGMASINI AŞ(INDIR)MAK: GAZÂLÎ VE DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA NASİHATNAMELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Sezen ÖZEK*

Dilara TEMİZYÜREK*

Öz

Sosyal teori açısından Avrupamerkezcilik (Eurocentrism); Avro-Amerika'ya (Batı) ait kavram, kuram ve paradigmaların “biricik” ve “evrensel” olduklarına ya da olmaları gerektiğine dayanan bir kavrayış biçimine işaret etmektedir. Bu yönde bir kavrayış, sosyal teorinin her alanında olduğu gibi yönetim çalışmalarında da varlığını göstermektedir. Yönetim bilimindeki Avrupamerkezcili eğilimlerden bir çıkış yolunun arandığı bu çalışmada *ideal yönetim* ve *ideal yönetici* olgusu üzerinde duran Ebu Hamid Muhammed el-Gazâlî'nin *Yöneticilere Altın Öğütler* (11.yy) eseri ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Devlet Adamlarına Öğütler* (18.yy) eseri karşılaştırmalı bir metodoloji ekseninde incelenmektedir. Özellikle bu iki eserin seçilmesinin temel nedeni, Gazâlî'nin Türk-İslam yönetim paradigmasının kurucularından biri olması ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın ise Türk-İslam yönetim paradigmasının krize girdiği bir dönemin temsilcisi olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim bilimi, Avrupamerkezcilik, Gazâlî, Defterdar Sarı Mehmet Paşa.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İİB Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sezen.ozek@sinop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7073-8607>.

* Yüksek Lisans Öğr. Sinop Üniversitesi SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, dilaratemizyurek@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3565-7304>.

Abrasion of Eurocentric Administrative Science

An Analysis About Gazâlî and Defterdar Sarı Mehmet Pasha's Nasihatnames

Abstract

Eurocentrism in social theory; it points to a form of understanding based on whether Euro-American (western) concepts, theories, and paradigms are "unique" and "universal". An understanding in this direction shows its presence in administration studies as in every field of social theory. In this study, which aims to find a way out of the Eurocentric tendencies in the science of administration, Gazâlî's *Yöneticilere Altın Öğütler* (11th century) and Defterdar Sarı Mehmet Pasha's *Devlet Adamlarına Öğütler* (18th century) are examined in a comparative methodology. Especially the main reason for choosing these two works is that Gazâlî was one of the founders of the Turkish-Islamic administration paradigm and Defterdar Sarı Mehmet Pasha was the representative of a period when the Turkish-Islamic administration paradigm was in crisis.

Keywords: Administration science, Eurocentrism, Ghazali, Defterdar Sarı Mehmet Pasha

Giriş

Batı'ya ait kültür ve değerlerin evrensel oldukları ya da olmaları gerektiği yönündeki anlayış, modern dünyayı şekillendiren ideolojik arka plan olmuştur. Bu bağlamda Batı modernitesinin ürünü olarak değerlendirilebilecek günümüz dünyasının bir Avrupamerkezcilik çağına işaret ettiği söylenebilir. Bu çağın temel ideolojik argümanı ise Batılı değerlerin üstün olduğu ve Batı-dışı toplumların bu değerleri özümsemek dışında bir yolu olmadığına yönelik bir ön kabule dayanmaktadır (Canatan, 2008: 11-13). Avrupamerkezcilik kavramının sosyal teoride bu denli gündem oluşturmasında Samir Amin'in *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* adlı çalışmasının büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Amin (2007: 17), diğer költürcülüklerin aksine Avrupamerkezciliğin neden egemen olduğu sorusunu, kapitalizmin gelişim süreci çerçevesinde değerlendirmektedir. Konuyu *Avrupa*

evrenselciliği kavramsallaştırması çerçevesinde ele alan Immanuel Wallerstein (2010), Batılı değerlerin üstün olduğuna yönelik ifade biçimlerini bir “güç retoriği” olarak değerlendirmektedir. Wallerstein’e göre (2010: 82-96) tarihin farklı dönemlerinde Batı, üstünlük retoriğini her defasında “öteki” olana -yani Batı dışına- müdahaleyi meşrulaştırmak için kullanmıştır. Nitekim Edward Said’in *Şarkiyatçılık* (Oryantalizm) adlı çalışmasında vardığı sonuç da oldukça benzerdir. Said (2013: 13), Batı’daki Şarkiyat araştırmalarının sadece Doğu’yu anlama çabasından ibaret olmadığını, nihai kertede Doğu’yu dönüştürmek amacına evrildiğini ifade etmektedir. Hatta bu süreç, Batı’nın Doğu’yu dönüştürme çabalarını da aşarak Doğu’nun bizzat kendi kendisini Batılılaştırmasına kadar varmıştır ki bu olgu *self-oryantalizm* kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınmaktadır (Bezci & Çıfci, 2012).

Avrupamerkezcilik, toplumsal gerçekliğin her bir alanında görüldüğü gibi, bu gerçekliği inceleyen disiplinlere kadar nüfuz ederek Batı-dışı akademi çevrelerinin zihinsel dünyalarını da tek tipleştirmiştir. Daha açık bir ifadeyle her bir disiplin özelinde Batı’ya ait kuram, kavram ve paradigma setleri genel-geçer bir yasa olarak görülmüş ve bu kavrayış biçimi dünyadaki bilimsel üretimin tek tipleşmesine yol açmıştır (Can, 2018). Bu bağlamda modern dünyaya ait bir girişim olarak değerlendirilen sosyal bilimlerin (Gulbekian Komisyonu, 2016: 12), ortaya çıktığı ilk dönemlerden beri Avrupamerkezcilik ideolojisinin taşıyıcısı olduğu söylenebilir (Wallerstein, 2012: 184). Amin Avrupamerkezciliğin, Batı-dışı toplumların alternatif olarak sunduğu veya sunacağı bölgesel költürcülüklerin aksine, bir evrensel költür inşasını mümkün kılacak yeni bir sosyal paradigma aracılığıyla aşılabileceğini ifade etmektedir (Amin, 2007: 111-140).

Sosyal disiplinlerin neredeyse tamamında olduğu gibi; yönetim alanında çalışan Batı dışındaki akademi çevrelerinin hem köken hem de içerik olarak Batı’ya ait kavram, kuram ve paradigmaları genel-geçer bir doğru olarak kabul etmeleri beklenmektedir. Ancak kavram, kuram ve paradigmanın belirli bir tarihsel ve toplumsal bağlama sahip oldukları düşünüldüğünde, Batı-dışı akademi çevrelerinin kendilerine özgü kavram, kuram ve paradigma setlerine ihtiyaç duyacakları açıktır

(Kantar, 2017: 75-77). Bu bağlamda Batı-dışı dünyanın Avrupamerkezciliğin kurumsallaştığı modernite öncesi metinlere dönmesi de bir zorunluluk olarak görünmektedir. Zira günümüzün yönetim literatürü, Batı haricindeki tüm kültürleri buharlaştıracak derecede Avrupamerkezci bir yörüngededir. Bu yörüngeden çıkabilmek ise modernite öncesi klasik metinlerle tarihsel bir devamlılık ilişkisi kurulabilmesi ölçüsünde mümkündür.

Batı-dışında yönetim çalışmaları daha çok devlet yönetimi şeklinde öne çıkmıştır. 10. yüzyıla kadar dayanan çeşitli çalışmalarla, Türk-İslam dünyasındaki yönetim anlayışı hakkında fikir sahibi olmamız mümkündür. Burada ise Farabi, Yusuf Has Hacib, Hoca Ahmed Yesevi, İbn Rüşd, Gazâlî, Nizamülmülk, İbn Haldun, Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi âlim ve/veya devlet adamları ön plana çıkmaktadır. Bu âlim ve/veya devlet adamları tarafından yazılan eserlerde bilhassa devlet yönetimine odaklanıldığı, ideal yönetim ve ideal yöneticinin nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yönetim ve yönetici olgularının toplumsal ve davranışsal olarak ele alındığı bu eserlerde, ahlaki değerlere de ayrıca önem verildiği görülür (Yeşil, 1996: 3-6). Bu çalışmada ise sözü edilen önemli eserlerden Gazâlî'nin *Yöneticilere Altın Öğütler* eseri ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Devlet Adamlarına Öğütler* eseri incelenmektedir.

Gazâlî'nin *Nasihati'l Müluk* ismiyle Arapça olarak ele aldığı eseri, 1969 yılında Osman Şekerci tarafından *Devlet Başkanlarına Nasihatül Müluk* olarak Türkçeye çevrilmiş, 2004 yılında Hüseyin Okur tarafından *Yöneticilere Altın Öğütler* ismiyle yayınlanmış ve yine 2004 yılında Osman Arpaçukuru tarafından *Devlet Başkanına Öğütler* adıyla yayınlanmıştır. Eser, dönemin yönetim anlayışını belirli olay örgüleri ile anlatmaya çalışmış, yöneticinin ve devlet içinde görev alan kişilerin sahip olması gereken nitelikleri özellikle vurgulamıştır.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesâihu'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk* veya *Kitab-ı Güldeste* ismiyle kaleme aldığı eseri, ilk defa 1969 yılında Hüseyin Ragıp Uğural tarafından *Devlet Adamlarına Öğütler* adıyla günümüze çevrilmiştir. Eserde; yönetim sisteminin nasıl olması gerektiği, devlet adamlarının sahip olması gereken özel-

likler, düzeni bozacak hususlar ve bunun önüne geçilmesi için yapılması gerekenler ile ilgili birçok konu üzerinde durulmuştur.

Çalıştıkları alan içerisinde Gazâlî'nin ilk temsilcilerden, Sarı Mehmet Paşa'nın ise son temsilcilerden biri olması, çalışmada özellikle bu iki yazarın seçilme nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Gazâlî çalışmaları ile Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ndeki hâkim yönetim paradigmasının öncülerinden olurken, Defterdar Sarı Mehmet Paşa ise Batı'nın giderek Türk-İslam dünyası üzerinde üstünlük gösterdiği ve böylece Osmanlı'da bir yönetim krizinin yaşandığı dönemde etkili olmuştur. Bu çalışmada, iki yazarın da yöneticilere yol göstermek için kaleme aldığı eserler tasvir ve karşılaştırma metodu ile incelenmiştir. Bu yönde yürütülecek bir çalışmanın yönetim alanında hâkim olan Avrupamerkezci paradigmanın ötesinde alternatif bir yönetim okuması denemesi olacağı düşünülmektedir.

1. Gazâlî'nin Yöneticilere Altın Öğütleri

Ebu Hamid Muhammed el-Gazâlî, 1058'de İran'ın Horasan eyaletine bağlı Tus kentinde dünyaya gelmiştir. Dünya genelinde kelimci, fakih, filozof ve mutasavvıf gibi çeşitli sıfatlarla bilinen Gazâlî, Batı dünyasında yaşamı ve eserleri üzerinde çalışılan sayılı Müslümanlardan biri olmuştur. Gazâlî'nin doğduğu yıl İslam dünyası bölünmüş, politik ve dini açıdan sıkıntılı bir dönemden geçmektedir. Ancak Gazâlî doğduktan kısa bir süre sonra, bölge Sünni İslam dünyasının önemli bir siyasi gücü olan Selçuklu Türkleri yönetimine geçmiştir. Gençliğinde dönemin ünlü bir imamı olan el-Cüveyni (ö. 1085) ve diğer ilim sahiplerinden eğitim almaya özen gösteren Gazâlî, kendini yetiştirerek söz sahibi konuma yükselmiştir. 1077-1085 yılları arasında felsefe, mantık, tabii ilimler ve Eş'arî kelamı üzerinde çalışmış, bir süre hocalık yapmıştır. 1091'de vezir Nizamülmülk tarafından medreseye kelam müderrisi olarak atanmıştır. Gazâlî hayatının belirli bir döneminde şöhret arzusuna kapıldığını düşünerek ruhsal bir kriz yaşamış ve 1095 yılı itibarıyla hocalık ve diğer görevlerinden uzaklaşmıştır. 1106 yılında vezir Falru'l-Mülk tarafından medresede eğitim vermeye devam etmesi istenmiş, bir süre burada eğitim verdikten

sonra 1109'da emekliye ayrılmıştır. Ardından memleketi Tus'a dönen Gazâlî, 1111 yılında hayatını kaybetmiştir (Jackson, 2012: 95-97).

Gazâlî'nin içinde yaşadığı ve toplumda üst bir mevkide bulunduğu dönem, siyasi olarak Batınilerin yarattığı gerilimli bir dönem olmuştur. Bağdat'ta ders verdiği sıralarda birçok öğrencisi olan Gazâlî, aynı zamanda şehirde bulunan diğer bilim adamları tarafından izlenmiştir. Kendini yetiştirmiş ve ispatlamış birisi olsa da, Nizamiye Medresesi'ne hoca olarak atandıktan sonra Nizam'ül-Mülk'ün öldürülmesi ve kısa bir zaman sonra hükümdar Melikşah'ın ölümü gibi dönemin sorunları Gazâlî'nin zihin dünyasını oldukça etkilemiştir. Gerek toplumun içinde gerek ise idareciler arasında bulunan Gazâlî, kendi yaşamı ve geleceği ile ilgili endişeye kapılmıştır. Öyle ki bu dönemden zihinsel ve fiziksel olarak etkilenmiş ve bir süre sonra ders veremeyecek duruma gelmiştir. Gazâlî'nin ruhsal kriz yaşamasının bir diğer sebebi olarak içinde olduğu bu dönemin şartları gösterilebilir (Atay, 2004: 10-12).

Gazâlî'nin bilinen eserlerinin yanında günümüze kadar ulaşmamış birçok eseri daha vardır. *et-Tibru'l-Mesbük fi Nasihati'l-Mülük*, Türkçeye çevrilmiş adıyla *Yöneticilere Altın Öğütler* eseri Gazâlî'nin dönemin sultanı Melikşah'a yazdığı eseridir. Eserde yalnızca yöneticilere değil aynı zamanda devlet içinde görev alan çalışanlara, hatta aile reislerine ve kadınlara yönelik öğüt verici ve yol gösterici tavsiyeler yer almaktadır.

Gazâlî kaleme aldığı bu eserini çeşitli bölümlere ayırmış, her bölümde önce kendi düşüncelerini belirtmiş ve daha sonra bu düşüncelerinin iyi anlaşılması için hikâyelere, ayetlere ve hadislerle yer vermiştir. Eserin giriş bölümünde Allah'ın varlığı, teklifi, kudreti, ilmi, fiilleri, ahirete iman ve peygambere itaat ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Genel olarak esere bakıldığında dinin önemli bir etkisinin olduğu ve gerek idarecilerin davranışlarında gerekse toplumun şekillenmesinde dinin esas alındığı anlaşılır. Allah'ın emirlerine itaat etmek ve yasaklarından sakınmak, yöneticilere verilen temel tavsiyelerden biridir. Ayrıca yöneticiye namaz kılmak, oruç tutmak, haccetmek, zekât vermek, içki ve haramdan sakınmak gibi dinin direk emirlerinin yanında adaleti sağlamak, zulmü önlemek, halkına karşı

merhametli davranmak gibi topluma karşı yerine getirmesi gereken vazifeler de yüklenmiştir. Özellikle yöneticinin halkına karşı sorumluluklarını yerine getirirken kendini bir vatandaş yerine koyması tavsiye edilmiş ve alacağı kararlarda bunu göz önünde bulundurması vurgulanmıştır (Gazâlî, 2004: 31-42).

Eserde yöneticinin uyması gereken kurallar dinin esaslarına göre belirlenmiş, yönetici yaptığı her davranıştan dolayı Allah'a karşı sorumlu tutulmuştur. Yönetici ile diğer insanlar arasında bir ayırım gözetilmiş ve yönetici halkına karşı sorumluluklarını yerine getirirken adaletli ve merhametli davranması durumunda, bu davranışının sevabının diğer insanların kazanacağı sevaba göre daha fazla olacağı, halkına hizmette bulunmayan ve onlara karşı zulmeden yöneticinin ise bu davranışına karşılık daha ağır cezalandırılacağı vurgulanmıştır. Yöneticinin bu davranışlarında ölçülü olması, gerektiğinden fazla merhamet göstermeyip gerektiğinden fazlası ile cezalandırmaması belirtilmiştir (Gazâlî, 2004: 43-52).

Yönetici devlet işlerini yerine getirirken dürüst ve bilgisine güvendiği kişilerin öğütlerinden yararlanmalıdır. Ancak tavsiye aldığı bilginleri iyi seçmeli, bu bilginlerin kendisine övgüyle yaklaşp yanlış yönlendirme yapmamasına dikkat etmelidir. Gazâlî eserde bununla ilgili çeşitli hikâyelere yer vererek bu düşüncesini güçlendirmiştir (Gazâlî, 1969: 32-36).

Yönetici yalnızca kendi yaptığı işlerden değil aynı zamanda emri altında çalışan kişilerin yaptığı işlerden de sorumlu tutulmuştur. Bu yüzden yönetici emri altındakileri çok iyi seçmeli ve seçtiği kişilerin yaptıkları işlerden haberdar olmalıdır. Halka karşı hassas davranmayan, merhamet ve şefkat sahibi olmayan, devleti korumayan kişiler devlet görevinden uzak tutulmalıdır. Aksi halde bu kişilerin yaptığı zulmün hesabı yöneticiye sorulacaktır. Ayrıca yöneticinin insaf, merhamet, adalet sahibi olması ve bunları yerine getirebilmesi için her şeyden önce onun akıl sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Yöneticinin bulunduğu konumdan dolayı kibre kapılmayıp ufak şeylere kızgınlık göstermemesi, üstün bir ahlaka sahip olması gerektiği ve peygamberlerin izlediği yoldan ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir. Yöneticinin ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi, nafîle ibadetleri yerine getirmesin-

den daha üstün görülmüş ve yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya önem vermesi gerektiği anlatılmıştır. Bunların yanında yönetici halka karşı şefkatli ve merhametli davranmalı, şiddet ve sertlikten kaçınmalıdır (Gazâlî, 1969: 37-47).

Gazâlî eserinde iki grup insanın Allah tarafından üstün kılındığını belirtir; peygamberler ve devlet başkanları (yöneticiler). Eserde geçen “*Başkan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir*” sözüyle yöneticilere verilen sorumluluğun hassasiyeti ve önemi anlaşılmaktadır. Buna göre yöneticiler, halkı bütün tehlikelerden koruyup adaleti sağlamalıdır (Gazâlî, 1969: 52-58).

Bir yöneticinin adil olması ve adalet kavramı eserin neredeyse her bölümünde vurgulanmıştır. Devlet içinde bütünlüğün sağlanması, ekonominin iyi olması, şehirlerin imarı ve halkın yöneticiye karşı itaat etmesi yalnızca adil davranmanın sonucunda mümkün olabilmektedir. Gazâlî'ye göre adaletli olmak, yöneticinin sahip olması gereken niteliklerin başında gelmektedir. Bunu eserinde gerek ayetlerle gerek ise çeşitli hikâyelerle örneklendirmiş, adalet sahibi olmanın aynı zamanda dinin bir gereği olduğunu belirtmiştir (Gazâlî, 2004: 108-123).

Bir toplumun içinde bulunduğu durum yöneticinin ahlak ve davranışlarına göre şekillenmektedir. Bu yüzden yönetici, ahlakı ve davranışları ile halkına iyi örnek olmalıdır. Yönetici bu davranışları yerine getirirken, kendinden önce hüküm süren yöneticilerin hayatları ve yaptıkları işler hakkında bilgi sahibi olmalı, geçmişte iyi hatırlanan ve iyi işler yapmış olan liderin izinden gitmelidir. Eserde “*İnsanlar yaşadıkları zamanda en çok liderlerine benzerler.*” sözü ile bir yöneticinin neden üstün özelliklere sahip olması gerektiği ve topluma karşı neden hassas davranması gerektiği açıklanmıştır (Gazâlî, 2004: 124-133).

Gazâlî'nin eserinin farklı zaman dilimlerinde yayınlanan iki farklı çevirisinde yöneticinin kendini gösteren bazı sıfatlarından bahsedilmiştir. Buna göre yönetici; akıllı, ilim sahibi, zeki, olayları kavrama gücü yüksek, sağlıklı, tahmin ve karşılaştırma yeteneğine sahip, cesur, temkinli, güzel ahlaklı, merhametli, halka karşı sevgi duyan, liderliğini gösterebilen, olaylara yerinde müdahale eden ve fikirlerinde kararlı bir kişi olmalıdır.

2. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Devlet Adamlarına Öğütleri

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, İstanbul'da doğmuş bir Bakkalzade'dir. Doğum tarihi ve hayatının ilk yılları ile ilgili net bilgiler olmasa da küçük yaşlarda devlet görevinde bulunmaya başladığı bilinir. İlk olarak Ruznamçe-i Evvel Kalemi'ne getirilen Mehmet Paşa daha sonra defterdar mektupçuluğu, başdefterdarlık, Tersane-i Amire emini, Selanik muhafızlığı gibi görevlerde bulunmuştur. İlk 1703 yılında başdefterdarlığa getirilen Mehmet Paşa, çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan Edirne Vakası'ndan dolayı isyancılar tarafından görevden uzaklaştırılmıştır. Ancak durumun kötüye gitmesi ile Mehmet Paşa tekrar göreve çağırılmıştır. Sonrasında ise 1704, 1705, 1708, 1712, 1714 yıllarında aralıklı olmak üzere defterdarlık görevinde bulunmuştur. Toplamda yedi kez defterdarlık görevine gelen ve siyasi sorunların sıkça yaşandığı bir dönemde elli yıla yakın devlete hizmet veren Mehmet Paşa, padişah hakkında kötü söz söylemek, dikkatsizlik, ihmal gibi çeşitli sebeplerle suçlanarak 1717 yılında idam edilmiştir (Özcan, 1994: 98).

Devlet içinde uzun yıllar görev alan Defterdar Sarı Mehmet Paşa, önemli bir siyasetname örneği olan Nesâihu'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk, Türkçeye tercüme edilmiş adıyla Devlet Adamlarına Öğütler eserini 1714-1717 yılları arasında kaleme almıştır. Mehmet Paşa, kaleme aldığı bu eserinde, devlet içinde görev alan ve önemli mevki sahibi olan insanların nasıl olması gerektiği ile ilgili açıklayıcı bilgiler vermektedir. Mevki sahibi olacak kişilerde tecrübe, zekâ, bilgi ve dürüstlük en dikkat edilen ve aranan niteliklerdir. Yol gösterici bir eser olan Devlet Adamlarına Öğütler, dokuz bölüm ve iki zeyilden oluşmaktadır. Eserde sadrazam ve makam sahiplerinin davranışları, rüşvetin zararları, toplumun durumu ve korunması, yeniçeri ocağı, sınırın korunması, cimrilik, cömertlik, hırs, açgözlülük, kibir, kıskançlık, alçak gönüllülük, gurur, ikiyüzlülük gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu konular üzerinde durulurken Mehmet Paşa devletin en parlak dönemi olan Kanuni devrini esas almış ve bu dönemle karşılaştırmalar yapmıştır. Eserde ayrıca ayet, hadis ve Lütfi Paşa'nın Asafname'sinden kesitlere de yer verilmiştir (Özcan, 1994: 99-100).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa bu eserinde yöneticinin davranışlarının yanı sıra, devlet yönetiminde görev alan diğer yetkililerin sorumluluklarından ve toplum

içinde düzenin sağlanması için uygun gördüğü diğer davranışlardan da bahsetmiştir. Dokuz bölümden ve iki zeyilden oluşan eserde şeriat kuralları esas alınmıştır. Birinci bölümde, yöneticinin sahip olması gereken ahlak ve davranışlar üzerinde durulmuştur. Buna göre ilk vurgulanan yöneticinin yönettiği halkı Müslüman olan/olmayan diye ayırt etmeden koruması ve hallerini iyileştirmesidir. Yöneticinin özellikle dindar, doğru ve akıllı olması gerektiği belirtilmiş, bu özelliklere sahip olan yöneticinin hükümet işlerinde bağımsız olması istenmiştir. Yöneticinin devlet kademelerine yapacağı atamalarda güvenilir, tecrübeli kişiler seçmesi ve sorumluluklarını yerine getirirken halk arasında zengin-fakir, küçük-büyük ayrımı yapmadan herkese eşit yaklaşması gerekmektedir. Aynı zamanda yönetici, devlet işlerinde sır saklamayı bilmeli, hizmeti gönülden yapmalı, terbiyeli ve alçak gönüllü olmalı, kıskançlık ve kin gütmemeli, açgözlü olmamalı, doğru sözü zamanında ve güzellikle söylemeli, vereceği kararlarda iyi düşünüp acele etmemeli, sabırlı olmalı, hayırlı işlerle meşgul olup iyi anılmaya özen göstermeli, önceliğini devlet işlerine vermeli, Allah yolundan ayrılmayıp şeriata ve adalete uygun davranmalı, toplum içinde düzeni ve dengeyi sağlamalıdır. Yöneticinin ceza vermesi gereken bir durumda şeriat kurallarına uygun olarak karar vermesi, arka çıkma, rüşvet alma ve göz yumma gibi davranışlardan sakınması gerektiği belirtilmiştir. Eserde halkın korunmasına ve durumunun iyileştirilmesine özellikle önem verildiği ve yöneticinin de halka karşı güler yüzlü, affedici, mükafatlandırıcı olmasının üzerinde durulduğu görülür (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 8-41).

Eserin ikinci bölümünde makam sahiplerinin durumları ve rüşvet almanın zararları vurgulanmıştır. Yöneticinin makamları belirlemede dikkat etmesi gereken bir husus olarak makama gelecek kişinin belli bir mevki sahibi olması ve şeriat kurallarından haberdar olması şartı belirtilmiştir. Yöneticinin bu makamları belirlerken herhangi bir kayırma ve rüşvette bulunma içine girmemesi ‘emanetleri ehline veriniz’ (Altuntaş & Şahin, 2009, Nisa, 4/58) sözü ile özellikle vurgulanmış, geçmişte zarar gören devletlerin buna göre hareket etmediği için yıkıma uğradığı öne sürülmüştür (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 42-48).

Üçüncü bölümde Defterdar Sarı Mehmet Paşa, hazine defterdarının ve divan memuriyetlerinin özelliklerini anlatırken, o kişilerin tedbirli, bilgili, tecrübeli, ağır başlı, doğru, dindar ve yetkin olması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Aynı zamanda ahlaki açıdan ve dinin gereği olarak verilenle yetinip rüşvet almaması, din ve akıl kurallarına uyarak güzel işler yapması belirtilmiştir (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 50-64).

Dördüncü bölümde dönemin askeri sisteminin bir parçası olan Bektaşî Ocağı ile ilgili hükümler yer almaktadır. Yöneticilerde ve diğer devlet memuriyetinde bulunan kişilerde arandığı gibi Bektaşî Ocağına dâhil olan kimselerde de tedbirli, güvenilir, doğru, dindar, düzen ve disiplin sahibi, tecrübeli olma özellikleri aranmıştır. Diğer bölümlerden ayrı olarak Bektaşî Ocağı'nın özellikle düzen sahibi olması ve sadakatle bağlı olması gerektiği vurgulanmıştır (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 66-70).

Eserde genel olarak yöneticinin halkına karşı merhamet ve iyi niyet göstermesi belirtilmiş, halkın önemi ve durumu ile ilgili beşinci bölümde bilgiler verilmiştir. Buna göre devlet idaresindeki yöneticiler halka zulüm etmekten kaçınmalı, zor durumda olan insana yardım etmeli, halktan fazla vergi istememeli, halkın refahını sağlamalı ve gelebilecek tehditlere karşı halkı korumalıdır (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 72-76).

Eserde devletin korunması ve askeri açıdan ele alınan bir diğer bölüm, altıncı bölümdür. Düşman hallerinin bilinmesi ve zarar görmüş sınır kalelerinin onarılması, devletin ayakta kalması için Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından önemli görülmüştür. Devlet içinde görev yapan herkesten istendiği gibi sınır kapılarını koruyan muhafızlardan ve askeri alanda yetkili olan kişilerden de yetkin, tecrübeli, çalışkan, sabırlı, kararlı, güvenilir, rüşvet almayan, dindar, alçakgönüllü olmaları istenmiştir. Askeri alan içinde denetlemenin de önemli olduğu belirtilmiş ve yetkili kimseler tarafından, askerlerin halka karşı kötü davranmasının önlenmesi gerektiği söylenmiştir. Askeri alanda üst rütbeye sahip kişi herkese sırrını açmamalı, gerektiğinde tecrübe sahibi, sır saklayan ve iyiliksever kişilerle sırrını paylaşıp, onlara danışmalıdır (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 78-94).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa eserinin yedinci ve sekizinci bölümünde, gerek yöneticiler için gerek ise toplum için gereken manevi değerler üzerinde durmuştur.

Yedinci bölümde devlet yöneticisinin cömert, halkın dilinden anlayan, gösterişten uzak, alçak gönüllü, sabırlı, ezilenin hakkını savunan ve güzel huylu olması gerektiği belirtilmiştir. Yöneticilerin sahip olmaması gereken özellikler ise bu belirtilen özelliklerin tam aksine kıskançlık, kibir, gurur, nefret, şiddete kapılma, aç gözlülük, hırs ve gösteriş olarak belirtilmiştir. Sekizinci bölümde sadece yöneticiler için değil, bütün toplumda kişiler arası iletişimin sağlam bir şekilde nasıl sağlanabileceği anlatılmıştır. Bunun için kişi daima doğru sözlü olmalı, menfaat için değil içten bağlılıkla dostluk kurmalı, sadık olmalı, kendini beğenmişlikten uzak ve merhametli olmalıdır. Ayrıca devlet yetkililerinin bilhassa arkadan söz söyleyen insanları meclisten uzak tutmaları tavsiye edilmiştir (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 96-112).

Son olarak eserin dokuzuncu bölümünde zeamet ve tımar halleri anlatılırken, bu toprakların layık olana verilmesi gerektiği, aksi halde adaletsizlik olup devletin zarar göreceği anlatılmıştır. Durumun ciddiyetine önem veren Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bazı ileri gelenlerin zeamet ve tımar üzerinden kazanç sağlamak için, bunları bilinmeyen kişilere tahsis ettiğini ve başka isteyen kişiler ortaya çıksa bile buna engel olduklarını belirtmiştir. Devlet içinde bu tarz durumların yaşanması hem rüşvet gibi bir sorunun ortaya çıkmasına hem de toplum arasında devlete karşı bir güvensizliğin oluşmasına neden olmuştur. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın üzerinde durduğu bu konu ideal yönetici anlayışının yanı sıra toplumsal sorunlara da yer verdiğini göstermektedir (Sarı Mehmet Paşa, 1969: 114-120).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa eserinde yöneticinin, devlet yönetiminde önemli mevki sahibi olan yetkililerin, askeri alan içerisinde yer alan kişilerin sahip olması gereken özellikleri din ve akıl çerçevesine dayandırmaktadır. Yönetim görevinde bulunacak kişilerin dindar, bilgili, tecrübeli, tedbirli, dürüst, güvenilir, yetkin ve adil olması gerektiği vurgulanmıştır. Yönetim kademesinde yer alan kişilerin sahip olması gereken özelliklerin yanı sıra, toplumda sağlam ilişkilerin kurulması için bireylerde bulunması gereken ahlaki özelliklere de yer verilmiştir. Buna göre bireylerin doğru sözlü, alçak gönüllü, rüşvet almayan, sadık, sabırlı, cömert, yardımsever ve güler yüzlü olması gerektiği belirtilmiştir.

3. Eserlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi

Hem Batı hem de Batı-dışında devletlerin nasıl yönetilmesi gerektiği ve ideal yöneticinin nasıl olması gerektiği ile ilgili tarih boyunca birçok eser kaleme alınmıştır. Gazâlî'nin 11. yüzyılda kaleme aldığı *Yöneticilere Altın Öğütler* eseri ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın 18.yüzyılda kaleme aldığı *Devlet Adamlarına Öğütler* eseri, Türk-İslam dünyasında yazıldıkları dönem içerisinde öne çıkan ve hala önemini koruyan eserlerdir. İslami devlet geleneğinin etkisine göre şekillenen eserlerde her iki yazar da dönemin yöneticilerine uygun gördükleri yönetim anlayışını anlatmaya çalışmış ve bu konuda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Eserler arasında yüzyıllara dayanan bir zaman farkı olsa da, içerik olarak yazarların üzerinde durduğu konular benzerlik göstermektedir.

Gazâlî ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa, yaşadıkları dönemin siyasi durumuna yakından tanık olmuş ve eserlerine de bu durumu yansıtmışlardır. Yalnızca devletin siyasi durumu ve devlet yönetimi ile ilgili tavsiyeler değil, aynı zamanda yaşadıkları dönemdeki devletin askeri, mali, toplumsal ve hukuki yapılarını da incelemişlerdir. Devlet içinde işlerin aksayan yanları ve bu konuda alınması gereken önlemler ise eserlerde üzerinde durulan bir diğer konudur. Gazâlî döneminde yönetimin el değiştirmesi sonucu oluşan siyasi gerginlikler, Gazâlî'nin hem eserlerine hem de ilerleyen zamanlarda kişisel hayatına etki etmiştir. Buna rağmen devlet içinde önemli mevkilerde yer alan Gazâlî, geriye günümüze kadar ulaşan birçok önemli eser bırakmıştır. Bu eserlerden en önemlisi ise döneminin yönetim anlayışını anlamamıza yardımcı olan *Yöneticilere Altın Öğütler* eseridir. Bu eser ile Gazâlî devletin sürekliliğinin nasıl sağlanması gerektiği, ideal bir yöneticide olması gereken özelliklerin neler olduğu, yöneticinin nelerden sakınması ve yöneticinin halkına karşı nasıl muamele etmesi gerektiği ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Gazâlî bu düşüncelerini kaleme alırken sık sık halifelerin tutumlarını örnek göstermiş, çeşitli olaylardan bahsederek yöneticilerin ders almasını istemiş ve yönetimde dinin ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa ise içinde bulunduğu dönemi değerlendirirken Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki devletin sahip olduğu iyi durumu göz önüne alarak, devleti o zamanki yönetim şekline yaklaştırmaya çalışmıştır. Bunu yaparken Gazâlî gibi, ideal bir yönetici portresi üzerinde durmuş, yöneticinin ve devlet içinde çalışan diğer yetkililerin hangi özelliklere sahip olması, yetkililerin topluma karşı nasıl bir tutum sergilemesi, olumlu ve olumsuz ahlaki davranışların nelere sebep olabileceği gibi konulara değinmiştir. Gazâlî'ye göre ahlaki tutum ve davranışlara eserinde daha geniş yer veren Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bu düşüncelerini dini esaslara ve çeşitli olaylara dayandırmıştır. Gazâlî'den farklı olarak Defterdar Sarı Mehmet Paşa eserinde rüşvet konusunun üzerinde özellikle durmuştur. Eserinin ikinci bölümünde rüşvet almanın zararlarını anlatan bir başlığa yer vermesi, o dönemde devlet içinde rüşvet sorununun olduğunun bir göstergesi olabilir.

Her iki yazar da eserlerinde ideal bir yöneticinin sahip olması gereken temel nitelik olarak adaletli olmak gerektiğini vurgulamıştır. Yöneticinin hükmetme yetkisini Allah'tan aldığı inancına dayalı olarak, yönetici adaletli olmak zorundadır. Eserlerde belirtilen yönetim şekli tek bir kişinin otoritesine dayanan monarşist bir sistem olduğu için yönetici devlet sisteminin başındadır. Ancak bu durumun yönetici tarafından bir baskı unsuru olarak görülmemesi ve dinin gerektirdiği şekilde yöneticinin topluma karşı merhametli davranması gerektiği belirtilmiştir. İki eserde de yöneticinin sahip olması gereken özellikler benzerlik göstermektedir. Bunların temelinde adaletli olmak yer alırken aynı zamanda yöneticinin akıllı olması, verdiği sözleri tutması, halka karşı merhametli davranması, toplum düzenini sağlaması, zulme ve rüşvete fırsat vermemesi, iyi ahlak sahibi olması, emri altındakilerin işlerinden haberdar olması gibi birçok özellik aranmaktadır. Tüm bu özelliklerin toplandığı kişi, toplumda Allah tarafından görevlendirilmiş ve onun emirlerini uygulayan kişi olarak kabul görmüştür. Bu inanç yöneticiye karşı itaati ve onun koyduğu kurallara uymayı da beraberinde getirmektedir.

Eserlerde en çok tekrarlanan kelimelerden biri olan adalet kavramı, sözlük anlamı ile *“yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, hak ve hukuka uygunluk, herkese kendi hakkı olanı verme”* gibi anlam-

lara gelmektedir (Özel, Kutlu, Yaşayan, Küçükaras, & Özdemir, 2012: 22). Gazâlî eserinde adalet kavramından bahsederken örnek olarak Hz. Ömer'in adaletini göstermiştir. Eserde geçen bir hikâyeye göre adaletin tarifi sorulduğunda “*Sizden yaşça küçük olanların babası, yaşça büyük olanların çocuğu ve aynı yaşta olanların kardeşi ol. Her suçluya, suçuna göre ceza veriniz. Kendisine olan kininden dolayı bir Müslümanı dövmekten sakınınız. Bu hareket sizi ateşe götürür.*” şeklinde ifade edilmiştir (Gazâlî, 1969: 34). Bir başka hikâyede ise *adalet nedir* sorusu “*isteğini bir tarafa atıp, gidiş ve inancını sağlamlaştırmak*” şeklinde tanımlanmıştır (Gazâlî, 1969: 142). Gazâlî eserinde adaleti ayrıca başkanın kalesi olarak ifade etmiş, adaletin ancak olgun bir akılla olacağını, kanaat olmadan adaletin olmayacağını ve eğer adalet olmazsa emniyetin her taraftan kalkacağını belirtmiştir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa ise “*Sultanlık ancak devlet adamlarıyla, devlet adamları ancak mal ile mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetim ile olur.*” sözü ile adaleti en temele dayandırmıştır (Sarı Mehmet Paşa, 1969, s. 76). Aynı zamanda adaletin, hazinenin artmasını ve halkın çoğalmasını sağlayacağını belirtmiştir. Her iki eserde de geçen Hz. Peygamberin “*Liderlerin bir günlük adil davranışı yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür.*” sözü ile adaletin ve adil davranışın önemi vurgulanmıştır (Gazâlî, 1969: 26; Sarı Mehmet Paşa, 1969: 22).

Çalışmada Gazâlî'nin iki farklı zaman diliminde yayınlanan çevirileri birlikte incelenmiştir. 1969 ve 2004 yıllarında yayınlanan eserlerde konunun bütünlüğü açısından bir farklılık olmasa da, vurgulanan kelime sayıları son yapılan çevirinin daha güncel ve hacimli olmasından dolayı değişiklik göstermektedir. Ayrıca Gazâlî'nin 2004 çevirisinde 1969'daki çevirisinden farklı olarak *Kadınların Sıfat ve Halleri* adlı bir başlık da yer almaktadır.

Tablo 1: *Yöneticinin Olumlu Özellikleri*

Özellikler	Gazâlî	Gazâlî	Defterdar Sarı
Adalet	46	105	23
Akıllı	35	44	10
Adil	36	35	12
Doğru	33	57	52
Dindar	3	3	12
Tecrübe	9	14	6

İnsaf	23	37	9
İhsan	6	20	18
Sabır	8	3	17
Tahammül	-	9	12
Kanaat/ Kanaatkâr	5	10	8

Tablo 1'e göre eserlerde vurgulanan ve yöneticilerde olması gerektiği düşünülen olumlu özelliklere yer verilmiştir. Buna göre kelimelerin sıklığı eserlere ve aynı eserin basım yıllarına göre farklılık gösterir. Eserlerde ideal bir yöneticinin adil ve adaletli olması gerektiği belirtilirken, bunun tam karşıtı olarak ise yöneticinin zalim olmaması ve zulüm etmemesi gerektiği belirtilmiştir. İdeal bir yöneticinin akıllı, doğru, dindar, sabırlı, tecrübeli ve insafli olması, belirtilen diğer özellikler arasındadır.

Tablo 2: *Yöneticinin Olumsuz Özellikleri*

Özellikler	Gazâlî (1969)	Gazâlî (2004)	Defterdar Sarı Mehmet Paşa
Zalim	10	28	8
Zulüm	36	56	29
Rüşvet	2	3	35
Şiddet	8	10	4
Haksız/ Haksızlık	7	17	11
Kibir	6	15	5
Yalan/ Yalancı	10	7	14

Tablo 2'ye göre eserlerde vurgulanan ve yöneticilerde olmaması gereken olumsuz özellikler belirtilmiştir. Eserlerde özellikle bir yöneticinin zulüm etmemesi gerektiği üzerinde durulmuş ve bu hususta insanlara karşı dikkatle davranması gerektiği belirtilmiştir. Her iki tablo da incelendiğinde olumlu ve olumsuz nitelikler birbirini tamamlamaktadır. Adil ve insafli hareket eden yöneticiler rüşvete ve haksızlığa yönelmeyecektir. Bir yöneticide sabır, ihsan, tahammül ve doğruluk olduğunda o yönetici yalana, şiddete ve kibre kapılmayacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada, Gazâlî ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın devlet yönetimi ve ideal yönetici anlayışına dair görüşleri, *Yöneticilere Altın Öğütler ve Devlet*

Adamlarına Öğütler eserleri üzerinden incelenmiştir. İncelemede, yazarların din, devlet, yönetici, toplum ilişkilerine bakış açıları, iktidarın kaynağı ile ilgili düşünceleri, eserleri kaleme alışı amaçları, yöneticinin sahip olması gereken özellikler ve ahlaki davranışlar ile ilgili düşünceleri ele alınmıştır. Bu konulardan yola çıkarak eserler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmeye çalışılmıştır. Farklı zaman dilimlerinde kaleme alınan bu eserlerde genellikle benzerliklerin ağır bastığını ve devlet yönetiminin şekillenmesinde dinin önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Her iki düşünür de ideal yönetici görüşünü belirtirken belirli kavramlar üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Bu kavramlardan en çok adalet kavramı üzerinde durulmuş, yöneticinin adil olması hem dini kurallara hem de ahlaki davranışlar arasında en temele dayandırılmıştır. Hem Gazâlî hem de Defterdar Sarı Mehmet Paşa çalışmada bahsedildiği üzere, devlet yönetimi ve ideal yönetici ile ilgili oldukça önemli düşüncelere sahip ve bu düşünceleri eserlerinde gerek tavsiyelerle gerek olay anlatılarıyla ifade eden iki önemli devlet adamıdır.

Yönetim çalışmalarında hakim olan Avrupamerkezci eğilimden çıkış noktası olarak, çalışmada incelenenler gibi modernite öncesi klasik metinlerin incelenmesi yoluna gidilebilir. Zira sosyal teoride egemen Avrupamerkezcilik, Batı-dışı dünyanın zaman çizgisinde düzeltilmeye muhtaç kırılmalar meydana getirmiştir. Daha açık bir ifadeyle Avrupamerkezcilik ideolojisi, Batı-dışının geçmiş ve bugün arasındaki bağlantılarını bulanıklaştırmıştır. Batı-dışının kendine özgü kavram, kuram ve paradigma setlerini inşa etmesi, bu ifade edilen zamansal anomalinin üstesinden gelinmesi ile mümkün olabilecektir. Avrupamerkezciliğe bu meydan okuma sürecinde, anakronizme (tarih yanılgısı) düşülmemesi ve ikame bir başka költürçülük ile karşılık verilmemesi gerekmektedir. Nitekim, Amin ve Wallerstein gibi teorisyenlerin de vurguladıkları gibi; Avrupamerkezciliğin sunduğu yanılsamalı evrensellik, ancak bütün költürel biçimleri kapsama eğiliminde olan bir gerçek evrensellik ideali aracılığıyla aşılabilecektir. Bu çalışma ve bu doğrultuda yürütülen diğer çalışmaların da Avrupamerkezci yönetim paradigmasının aşındırılması noktasında önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2009). *Kur'an-ı kerim meâli*. (10. Basım). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Amin, S. (2007). *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin eleştirisi*. (Çev. M. Sert). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Atay, H. (2004). Gazâlî ve İbn Rüşd Felsefesinin Karşılaştırılması. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-61.
- Bezci, B. ve Çifci, Y. (2012). Self oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (1), 139-166.
- Can, C. (2018). Sosyal bilim paradigmasının tek-tipleşmesi: Avrupamerkezi hegemonya'nın dünü, bugünü ve geleceği. *Uluslararası Sosyal Hukuk Çalışmaları Kongresi*. Samsun.
- Canatan, K. (2008). Osmanlı'da batılılaşma ve batımerkezcilik ideolojisinin tarihsel kökenleri. *Eskiyeni* (8), 11-26.
- Gazâlî, İ. (1969). *Devlet başkanlarına nasihat-ül-müluk*. (Çev. O. Şekerci). İstanbul: Sinan Yayınları.
- Gazâlî, İ. (2004). *Yöneticilere altın öğütler*. (Çev. H. Okur). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (2016). *Sosyal bilimleri açın: sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması üzerine rapor*. (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jackson, R. (2012). *Fifty key figure of islam*. (Çev. N. Koltaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kanar, Y. (2017). Sosyal bilimlerin Avrupamerkezi yapısı. *Felsefe Arkivi*, (47), 69-80.
- Özcan, A. (1994). Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *TDV İslam Ansiklopesi*. 9, 98-100. İstanbul.
- Özel, S., Kutlu, A., Yaşayan, S., Küçükaras, H. ve Özdemir, K. (2012). *Türkçe sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık-batı'nın şark anlayışları*. (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yay.
- Sarı Mehmet Paşa. (1969). *Devlet adamlarına öğütler*. (Çev. H. R. Uğural). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Wallerstein, I. (2010). *Avrupa evrenselciliği: gücün retoriği*. (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: bgst Yayınları.
- Wallerstein, I. (2012). *Bildiğimiz dünyanın sonu: yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yeşil, A. (1996). *Doğu ve batı yönetim bilimi düşüncesinin öncüleri machiavelli ve nizamü'l-mülk örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.